

16. Черепнин Я. В. Русская палеография: учебн. пособ. для вузов / Я. В. Черепнин. – М., 1956.
17. Шляпкин И. А. Русская палеография. По лекциям, читанным в Императорском С.-Петербургском археологическом институте. Перепечатано с изданий слушателей 1905–1907 гг. с разрешения, но без просмотра автора / И. А. Щепкин. – СПб., 1913.
18. Щепкин В. Н. Русская палеография / В. Н. Щепкин. – М., 1967.
19. Щепкин В. Н. Учебник русской палеографии / В. Н. Щепкин. – М., 1918.

Надійшла до редколегії 31.01.2012

УДК 930.2

О. Ю. Димніч

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

СУСПІЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РАДЯНСЬКИХ ЛЮДЕЙ ТА МІСЦЕВА ПРЕСА 1986 р. (РЕЗУЛЬТАТИ ПІЛТНОГО КОНТЕНТ-АНАЛІЗУ)

Методом контент-аналізу досліджено газети «Днепр вечерний» в період з 01.01.1986 по 30.06.1986 на предмет наявності невирішених проблем, які потенційно могли викликати тривогу в людини.

Ключові слова: радянська преса, соціальний страх, контент-аналіз.

Методом контент-анализа проведено исследование газеты «Днепр Вечерний» в период с 01.01.1986 г. по 30.06. 1986 г. на предмет наличия нерешенных проблем, которые потенциально могли вызвать тревогу у человека.

Ключевые слова: советская пресса, социальный страх, контент-анализ.

The research newspaper «Dnepr Vecherniy» was made by the method of content analysis since the period of 01.01.1986 to 30.06.1986 for revealing indecision problem which can cause the person's anxiety.

Key words: soviet press, social fear, content analysis.

Якщо погодитися з твердженням, що саме свідомість формує буття, то корінь сучасного стану речей потрібно шукати в нашому минулому. А творять «сучасну історію» нашої держави ті люди, свідомість яких більшою мірою формувалась в радянську добу, зокрема, за часів перебудови. Український соціолог І. Набруско зазначає: «Процес перетворення пересічного глядача в хазяїна власного життя є надзвичайно складним для пострадянського українця, який за останнє сторіччя дуже дорого платив за висловлювання власної позиції» [9, с. 127].

Багато фахівців досліджували радянську історію з різних аспектів. Серед них багато і тих, хто, в першу чергу, вивчав пресу як один з найпотужніших чинників, що впливали на свідомість людей. Бо, як каже визначний історик, сучасник Великої французької революції Едмунд Берк, літератори, особливо, коли вони діють організовано і в одному напрямі, потужно впливають на громадську думку. В умовах незалежності України цю тему вивчали В. Й. Здоровеш, В. О. Карпенко, Ю. В. Колісник, Б. В. Потятиник, Є. В. Різун, М. І. Скуленко та ін.

У нашому дослідженні ми ставимо за мету дослідити, чи існували в умовах радянського суспільства, яке декларувало соціальні гарантії та захист людини від можливих природних, техногенних або соціальних загроз, передумови для формування у людей відчуття соціального страху.

Як досліджуваний період ми взяли відрізок часу з 01 січня 1986 р. по 30 червня 1986 р. Це період, під час якого (26 квітня 1986 р.) сталася чи не найбільша

техногенна катастрофа ХХ ст. – аварія на ЧАЕС. Своєю несподіваністю і масштабістю вона мала б розворушити громадську думку, викликати певну реакцію в пресі і якісно змінити її зміст і акценти. Тобто за силою і якістю реакції ЗМІ на цю подію (або майже цілковитою її відсутністю) можна також дійти певних висновків щодо «чутливості» радянських ЗМІ до змін у соціальному середовищі та рівня їх залежності від панівної ідеології. Тобто цей період, на нашу думку, допомагає відтворити загальну картину свідомості людей в умовах мирного існування і у випадку несподіваних та небезпечних обставин.

Методом контент-аналізу вивчено 150 номерів газети «Днепр вечерний», що вийшли друком у період з 01.01.1986 р. по 30.06.1986 р. з метою виявлення на шпальтах цього часопису палітри й акцентуації невирішених проблем, які потенційно могли викликати соціальну тривогу в дніпропетровчан.

Тема соціального страху (не вдаючись до тонкощів психологічного аналізу не будемо розрізняти поняття страху і тривожності) не є новою в історико-філософському відношенні. Часто з поняттям страху ми асоціюємо якусь одномоментну подію чи інформацію, яка є безпосередньою його причиною, але нехтуємо цілою низкою факторів, які непомітно, поступово, але неухильно проростають у свідомості людини певним занепокоєнням і дискомфортом. Соціальне середовище в таких його проявах, як, наприклад, непрацюючі ліфти багатоповерхівок, черги в крамницях, переповнений транспорт, не меншою мірою, ніж будь-яке інше, формує у людини стан тривожності. Ці, не завжди свідомі, страхи згодом починають керувати поведінкою людини і суспільства в цілому.

Аналізуючи різні форми державного устрою, ще Спіноза дійшов висновку, що деякі з них можуть триматися переважно на страху (монархія), інші – заперечують страх як засіб пригнічення людей (республіка). Монтеск'є, вивчаючи питання державного устрою, принципи і форми правління, визначає страх як засіб реалізації деспотичного виду правління: «Як республіці потрібна доброчесність, а монархії – гідність, так деспотичному уряду потрібен страх. У доброчесності він не потребує, а гідність була б для нього небезпечною» [8, с. 166].

Які суспільні явища можуть репрезентувати соціальний страх? С. Цвейг писав так: «Для тих, хто не хоче підкорятися насильству над своїм сумлінням, існує лише три шляхи: можна відкрито боротися проти державного терору і стати мучеником; ...щоб зберегти одночасно внутрішню свободу і життя, можна ззовні підкоритися і приховувати свою власну думку; третім виходом залишається еміграція: спроба врятувати внутрішню свободу неушкодженою з держави, де її переслідують і піддають опалі, в іншу землю, де вона може дихати без перешкод» [12, с. 374–375]. Звідси, про реальне існування соціального страху, за Цвейгом, свідчать: відсутність відкритих опозицій, наявність вільної або невільної еміграції, наявність прихованої опозиції, поступове зникнення вільної наукової і культурної діяльності, деформація людських відносин, мережа репресивних органів, що психологічно і фізично знищують інакодумців [1, с. 120].

Будь-хто відчуває одночасний страх перед зовнішньою силою, яка претендує на поглинання його індивідуальності, з одного боку, й страх за малу потужність власних якостей, які спрямовані на поглинання іншого суб'єкта, з іншого [1, с. 124]. Таким чином, наявність соціального страху можна простежити за багатьма показниками, всю сукупність яких можна розподілити на дві основні групи: соціальна захищеність і наявність загрози ззовні. Ці роздуми було покладено в основу використаної нами в даному дослідженні методики контент-аналізу.

При вивченні матеріалу за одиницю тексту ми обрали один текстовий матеріал газети, який мав викликати у читача відчуття невпевненості, незахищеності, тривоги або страху за власне спокійне існування (або існування суспільства в цілому), тобто висвітлена проблема привносила або могла привнести відчуття дискомфорту в житті звичайних людей.

За змістовну одиницю взято певну окрему проблему за такими категоріями:

1. «*Со всех широт*» (самоназва рубрики) – до неї зараховані всі змістовні одиниці, які дають інформацію про життя держав капіталістичного табору в негативному її висвітленні (соціальні проблеми, агресивність уряду, збройні сутички, небезпека ядерної війни).
2. «*За эффективный труд и здоровый быт*» (самоназва рубрики) – побутові проблеми, неналежна організація гідного відпочинку, проблеми якості товарів та послуг.
3. «*Бой тем, кто мешает нам строить и жить*» (самоназва рубрики) – боротьба з тими, чії дії не вписуються в загальноприйняті соціальні норми.
4. «*Трезвость – норма жизни*» (самоназва рубрики) – асоціальні наслідки та нанесення шкоди здоров'ю від зловживання алкоголем.
5. «*Статистика ДТП, служба «01» информирует*» – загрози життю і здоров'ю людей, матеріальні збитки від порушень правил дорожнього руху та громадського порядку.
6. «*Природа*» – природоохоронні заходи та висвітлення екологічних проблем.
7. «*Здоровье*» – динаміка та структура захворюваності населення та система охорони здоров'я і лікування.
8. «*Транспорт*» – проблеми руху транспорту, чіткого графіку.
9. «*Школа и жизнь*» – сімейні проблеми.
10. «*Откровенный разговор: за честный и чистый облик партийца*» – проблеми «моральної стійкості» правлячої верхівки та рядових комуністів.

Наведена сукупність змістовних одиниць вичерпує палітру проблем, що висвітлювалися на шпальтах газети «Днепр вечерний» в означений нами період. Змістовні одиниці взаємно виключають одна одну і є надійними. Звісно, що вичерпне визначення змістовних одиниць, яке виключає будь-які розбіжності в трактуванні, можливе лише при розв'язуванні дуже простих задач. Окрім того, при збільшенні тонкощів при градації змістовних одиниць збільшується і кількість розбіжностей при їх віднесенні до певної категорії різними дослідниками. Але, водночас, якщо занадто укрупнити змістовні одиниці, то аналіз грубішає, перетворюється на схему, втрачаються важливі нюанси.

Одиницею розрахунків була площа, яку займала змістовна одиниця на газетній шпальті (деякі відмінності в розмірі шрифтів при розрахунках не враховувались, але всі змістовні одиниці, які наведені більш дрібним шрифтом, виділені в узагальненій таблиці даних). Усі отримані дані було зведено до узагальнюючої таблиці, на основі якої зроблено графіки і діаграми.

Спираючись на результати дослідження, які є, на нашу думку, кількісно обґрунтованими, можна підтвердити висновки попередніх дослідників і додати певні яскраві й показові деталі.

Дійсно, горбачовська політика гласності і демократизації, яка у зазначений період поступово зміцнювала свої позиції, зменшувала вплив цензури в інформаційному просторі. Але радянська суспільна модель ще залишалась дієвим чинником виховання громадян різних поколінь. Суспільна свідомість, віддзеркалена тодішніми засобами інформації, починаючи від шкільних підручників, науково-популярних видань, преси й закінчуючи теоретичними працями в наукових виданнях, була значно заідеологізованою. Радянські мас-медіа виступали дієвим чинником уніфікації суспільної свідомості, приведення соціуму до обмеженого, шаблонного мислення. Тому преса 1986 р. ще сповнена гаслами, безальтернативними судженнями, однозначністю і суворістю оцінок у всьому, що виходить за межі радянських канонів буття. Проте як слабкий подих свободи ми знаходимо в

ній чимало матеріалів, які вже висвітлюють і власні, внутрішні недоліки. Звісно, вони надаються у більш світлих фарбах, але все ж таки теж відображають паростки страху, породженого соціальною незахищеністю. До таких матеріалів можна віднести як рубрики статей («Откровенный разговор: за честный и чистый облик партийца», «Закон и мы», «Мораль», «Сигнал»), так і поодинокі матеріали про реальні факти із щоденного життя людей. А якщо до цього додати низку матеріалів про зовнішні загрози (ядерна війна, агресивність урядів капіталістичного табору тощо), то стає очевидним, що тодішня людина знаходилась немов під спільним вогнем «своїх» і «чужих». Цю тезу можна підтвердити нашими результатами частотного аналізу комплексу суспільних проблем, що знайшли своє відображення на шпальтах газети «Днепр вечерний» за першу половину 1986 р. (рис. 1).

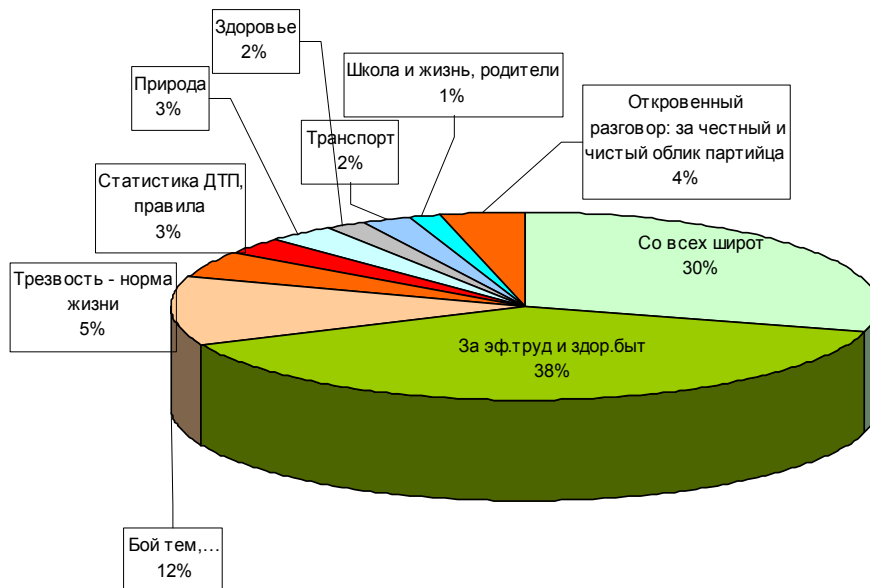

Рис. 1. Розподіл суспільних проблем (змістовних одиниць) за обсягом уваги (площею публікацій) у газеті «Днепр вечерний» за період з 01.01.1986 по 30.06.1986

На рис. 2 відображена пріоритетність проблем залежно від місця їх розташування на шпальтах газети. За психологічними властивостями сприйняття й уваги читача в чотиришпальтній газеті за першою шпальтою, яка привертає найбільшу увагу, йде четверта, третя, а потім вже друга.

Тому, враховуючи й загальну площу, що займає відповідна рубрика, найбільш вигідні позиції мають такі: «Со всех широт», «Трезвость», «Бой тем, кто мешает нам строить и жить». Рубрика «За эффективный труд и здоровый быт» хоча і займала неабияку площу, але розташовувалася переважно на другій сторінці, що говорить про свідоме применшення значущості цієї теми. Це ж можна сказати і про серію матеріалів під назвою «Откровенный разговор: за честный и чистый облик партийца». Водночас на першій сторінці місцевого (провінційного) видання найчастіше вмішували матеріал з розділу «Со всех широт». Цей пошук ворогів є характерним для будь-якої тоталітарної системи. Події ж 26 квітня (аварія на ЧАЕС) не вплинули на зміст і характер інформації місцевої газети. Це може свідчити про слабкий зв'язок преси з реальним життям, про її заідеологізованість й упередженість.

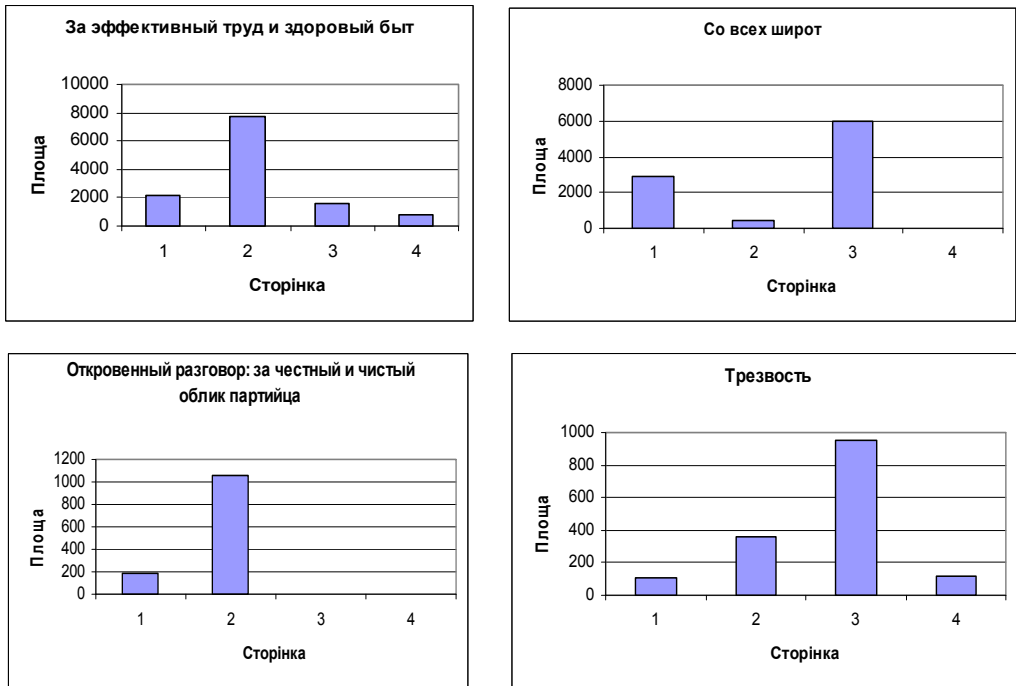

Рис. 2. Розташування рубрик на сторінках газети «Дніпр вечерний» у період з 01.01.1986 по 30.06.1986

Таким чином, результати дослідження наочно показали доречність і коректність застосування контент-аналізу для досягнення поставленої нами мети. Завдяки отриманим результатам і можливості їх графічної інтерпретації фактично було підтверджено твердження істориків-дослідників щодо стану свідомості (конкретно стану тривожності або страху) звичайної радянської людини на початковому етапі перебудови. Зокрема, ми в ході даного дослідження з'ясували, що преса все ще акцентувала увагу перш за все на зовнішні загрози, переорієнтовуючи читача з внутрішніх щоденних проблем і реальних побутових турбот на зовнішні – насправді, менш важливі для пересічної людини. Більше того, на шпальтах місцевої газети не знайшли належного відображення такі резонансні події національного масштабу, як техногенна катастрофа на ЧАЕС.

Бібліографічні посилання

1. Андрусенко В. А. Социальный страх (опыт философского анализа) / В. А. Андрусенко. – Свердловск, 1991.
2. Буховец О. Г. Математика в исследовании общественного сознания: крестьянские приговоры и указы 1905–1907 гг. / О. Г. Буховец // Число и мысль : сб. – М., 1986. – Вып. 9.
3. Иванов В. Ф. Техніка оформлення газети: курс лекцій / В. Ф. Иванов. – К., 2000.
4. Карпенко В. Інформаційна політика та безпека: [Електронний ресурс] / В. Карпенко // Зародження незалежної української преси у надрах компартійної системи. – Режим доступу: URL: <http://ukrlife.org/main/karp/bezpeka4.htm>. – 2008. – 27 лип.
5. Красильников С. А. Методические указания к курсу «История СССР. Источниковедение» по теме «Контент-анализ как метод исследования социальных процессов: опыт применения и перспективы использования историками» / С. А. Красильников. – Новосибирск, 1985.
6. Красильников С. А. Периодическая печать Сибири в период Октября в системе политической пропаганды: к постановке проблемы и методов исследования / С. А. Кра-

сильников // Книжное дело Сибири и Дальнего Востока в годы строительства социализма. – Новосибирск, 1984.

7. **Миронов Б. Н.** История в цифрах / Б. Н. Миронов. – Л., 1991.

8. **Монтескье Ш.** Избранные сочинения / Ш. Монтескье. – М., 1955.

9. **Набруско І.** Засоби масової інформації та громадська думка: проблеми транзитного суспільства в Україні / І. Набруско // Розвиток демократії в Україні : матер. міжнар. наук. конф. (Київ, 29 вересня – 1 жовтня 2000 р.). – К., 2001.

10. **Потятиник Б.** Тоталітарна журналістика : текст лекцій / Б. Потятиник. – Л., 1991.

11. **Різун В.** Маси : тексти лекцій / В. Різун. – К., 2003.

12. **Цвейг С.** Совесть против насилия. Кастеллио против Кальвина / С. Цвейг // Цвейг С. Очерки. – М., 1985.

Надійшла до редколегії 31.01.2012